

กิเลสตามหลักพระพุทธศาสนา

พระมหาวิริทธิธน์ วรินโท¹ และ วิโรจน์ คุ่มครอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Email: warinto@hotmail.co.th

รับต้นฉบับ 23 มีนาคม 2561 วันที่เผยแพร่ 25 มิถุนายน 2561

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นว่า กิเลส คือ สิ่งที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง มี 3 ตระกูลคือ 1) กิเลสตระกูลโลภะ 2) กิเลสตระกูลโทสะ 3) กิเลสตระกูลโมหะ โมหะเป็นกิเลสตระกูลใหญ่ที่สุด เพราะแผ่อิทธิพลครอบงำกิเลส 2 ตระกูลข้างตน โดยเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวขยายขอบเขตของกิเลสเหล่านั้น กิเลสประเภทนี้มีโทษมาก ส่วนกิเลสทุกประเภทมีระดับขั้นของความเกิดขึ้นหรือ มีความเป็นไปลดหลั่นกัน โดยจำแนกออกเป็น 3 ระดับคือ 1) กิเลสขั้นละเอียด หมายถึง กิเลสที่สะสมอยู่ในภวังคจิตหรือจิตไร้สำนึก 2) กิเลสขั้นกลาง หมายถึง กิเลสที่ทำให้จิตใจไม่สงบ 3) กิเลสขั้นหยาบ หมายถึง กิเลสที่ไม่สามารถควบคุมจนเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทุจริตทางกายวาจาและใจ และความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรื่องกิเลสพอสรุปได้ว่า 1) เพื่อทำให้จิตสงบจากกิเลส 2) เพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ฉะนั้นการพัฒนาจิตเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา และอุปาทานก็ด้วยการรู้แจ้งธรรมชาติของกิเลสด้วยวิปัสสนาญาณซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากกิเลสเป็นต้นได้

คำสำคัญ: กิเลส; พระพุทธศาสนา; การปฏิบัติธรรม

Kilesa or Defilement according to Doctrines of Buddhism

Phramaha Weeratis Warindho¹ and Viroj Koomkrong²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Email: warinto@hotmail.co.th

Retrieved March 23, 2018 Accepted June 25, 2018

ABSTRACT

This Article was to sense of Kilesa was main Purpose of this Article. Kelesa refers to the mental defilements which mainly are divided into 3 categories; 1) greed rooted, 2) hatred-rooted and 3) delusion-rooted group. among these defilements, the delusion was main root the two due to its force drivinn the hatred and greed, playing as the cause and supportive drive all unwholesomeness. This delusion cause the tremendous disadvantages. Generally the said defilements have gradual levels; 1) profound defilement which includes the influxes resided in uncousness, 2) meddle defeilements which causes distraction to the mind and 3) visible defilements which are out of control functioning wrong deeds through bodily, verbal and mental acts. The Buddha taught to recognize these defilements for the following purposes; 1) to calm down the mind from defilements, 2) to abandon from pains therefore the metal development to liberate from passion, craving and clinging will be complete only by realizing true nature of defilements through insight meditation practice.

Keywords: Defilements, Buddhism; Meditation Practice

บทนำ

คำว่า สังสารวัฏ มาจากคำว่า สังสาร์ คือ การท่องเที่ยวไป กับ วัฏฏะ คือ วงกลม สังสารวัฏจึงมีความหมายตามตัวอักษรว่า การท่องเที่ยวไปเป็นวงกลม โดยใจความ หมายถึง การที่มีชีวิตโดยเฉพะอย่างยิ่งมนุษย์เวียนตายเวียนเกิด คือเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดใหม่ แล้วตายอีก แล้วเกิดใหม่อีก วนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยๆไม่มีวันจบสิ้น นี่คือการท่องเที่ยวไปเป็นวงกลม สังสารวัฏตามความหมายของพระพุทธศาสนา เรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวไปก็เพราะการมีชีวิตอยู่เปรียบเสมือนการเดินทางนับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นในครรภ์ของมารดาจนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก ภาวะทางกายและทางจิตของมนุษย์ไม่เคยหยุดอยู่กับที่แต่ก้าวไปข้างหน้าทุกขณะจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตนี้ก็ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น เมื่อสิ้นสุดชีวิตในภพอื่นก็ผ่านไปสูภพอื่นต่อไป และต่อ ๆ ไปไม่สิ้นสุด ดังพระพุทธพจน์ว่า

1) ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ ฯลฯ¹

2) ภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นไปบนอากาศ บางคราวก็ตกลงทางโคนบางคราวก็ตกลงทางขวาง บางคราวก็ตกลงทางปลายแม้ฉันใด สัตว์ทั้งหลายผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้นมีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ฉันนั้น บางคราวจากโลกนี้ไปสู่ปรโลก บางคราวจากปรโลกมาสู่โลกนี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้

3) ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯเมื่อบุคคลหนึ่งท่องเที่ยวไปมาอยู่ตลอดกับหนึ่งฝั่งมีโครงกระดูก ร่างกระดูก กองกระดูกใหญ่เท่าภูเขาเวปุลลสะถ้ำกองกระดูกนั้นฝั่งเป็นของที่จะชนมารวมกันได้ และกระดูกที่ได้กองรวมไว้แล้วไม่ฝั่งกระจายไปชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้²

ฉะนั้น สังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ของสัตว์โลกด้วยอำนาจกิเลส กรรม วิบาก หมุนวนอยู่เช่นนั้นตราบเท่าที่ยังตัดกิเลส กรรม วิบากไม่ได้ ในบทความวิชาการนี้ผู้เขียนมุ่งเฉพาะกิเลสที่เป็น 1 ในสังสารวัฏเท่านั้น

¹ ส.น. (ไทย) 16/129/215.

² ส.น. (ไทย) 16/129/216.

ความหมายของกิเลส

คำว่า กิเลส มีรูปวิเคราะห์ว่า กิเลสฺสนฺติ เอเตหิ สตุตาติ กิเลสา แปลว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมเศร้าหมอง ด้วยธรรมเหล่านี้ เหตุนี้ ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ชื่อว่า กิเลส และว่า กิเลสํ ภา กิเลโส ความเศร้าหมอง ชื่อว่า กิเลส³ กิเลสมีความหมายต่าง ๆ ดังนี้

1) ในพจนานุกรม บาลี-ไทย ได้ให้ความหมายของคำว่า กิเลสไว้ว่า กิเลส หมายถึง สิ่งที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง⁴

2) ในพจนานุกรม มคธ-ไทย ได้ให้ความหมายของคำว่า กิเลสไว้ว่า กิเลส หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมอง, ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต, ธรรมอันยังจิตให้เศร้าหมอง, ความเศร้าหมอง ความประอะเปื้อน (แห่งจิต), ภาวะที่เกิดขึ้นในใจและทำให้ใจให้เศร้าหมอง⁵

3) ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า กิเลส ไว้ว่า กิเลส หมายถึง เครื่องทำให้ใจให้เศร้าหมอง ได้แก่ โลภ โกรธ หลง เช่น ยังตัดกิเลสไม่ได้เป็นต้น⁶

4) ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของคำว่า กิเลส วัฏฏ์ไว้ว่า กิเลสวัฏฏ์ หมายถึง วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน⁷

5) ทานพุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายของคำว่า กิเลสไว้ว่า ความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวปฏิบัติตาม เปนของปฏิบัติตาม นี้แหละคือแม่บทของกิเลสทั้งปวง⁸

6) พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช) ป.ธ.9 ราชบัณฑิต ได้ให้ความหมายของคำว่า กิเลส ไว้ว่า กิเลส แปลว่า สิ่งเกาะติด สิ่งประอะเปื้อน สิ่งสกปรก คือ สิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจ แลวทำให้ใจ เศร้าหมอง ขุนมัวมีอุปมาเหมือนสีที่ใสลงไปใต้น้ำทำให้น้ำมีสีเหมือนสีที่ใสลงไปใ้จก็เช่นกัน ปกติก็ใสสะอาด แดกกลาย เปนใจดำ ใจงาย ใจร้าย ก็เพราะมีกิเลสเขาไปอิงอาศัยผสมปนเปกันอยู่ กิเลสที่ชอบซุกหมักหมมอยู่ในใจคนมากที่สุด คือ ราคะ โสภะ โทสะ โมหะ เพราะกิเลส

³ พันตรี ป. หลงสมบุญ (ประยุทธ์ หลงสมบุญ) ,พจนานุกรม มคธ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, 2540), หน้า 194.

⁴ จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร: เรื่องปัญญา, 2548), หน้า 161.

⁵ พันตรี ป. หลงสมบุญ (ประยุทธ์ หลงสมบุญ) ,พจนานุกรม มคธ-ไทย, หน้า 194.

⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2542), หน้า 132.

⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 100.

⁸ พุทธทาสภิกขุ, แกนพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2540), หน้า 18.

ชอบชุก หมักคองอยู่ในใจของคน จึงเรียกอีกอย่างหนึ่ง วากิเลสอาสวะ หรืออาสวกิเลส แปลว่า กิเลสที่ หมักคองอยู่ในจิต⁹

ประเภทของกิเลส

ในคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้บันทึกหลักคำสอนเกี่ยวกับเรื่อง กิเลสที่นับเนื่องในสันดานไว้เป็นอันมาก ควรแก่การศึกษาและปฏิบัติตามดังปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ ดังนี้

1) ในพรหมชาลสูตรว่า ทิฏฐิ 62 สัสสตวาทะ 4 กล่าววว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส¹⁰ ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น (บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ 1 ชาติบ้าง 2 เป็นต้น

2) สามัญญผลสูตรว่า วิชชา 8 ประการ วิปัสสนาญาณกล่าวว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน¹¹ ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นยอมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ

3) ในมหาสมยสูตรว่า เทพอีกองค์หนึ่งกล่าวว่า ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดังตะปู¹² ตัดกิเลสดังลิ้มสลัก ถอนกิเลสดังเสาะเชือดได้แล้ว เป็นผู้ไม่หวั่นไหว บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากมลทิน เทียวไป เป็นผู้อนพระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุ ทรงฝึกดีแล้วเหมือนช้างหนุ่ม

กิเลสมีความหลากหลายในด้านจำนวนและชื่อเรียก ดังนั้น เพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจในแนวคิดเกี่ยวกับกิเลส ผู้เขียนจึงจัดประเภทของกิเลสตามพฤติกรรมหรือตามอาการที่ทำให้จิตวิปริตผิดปกติ ออกเป็น 3 ตระกูล¹³ ดังนี้

1) กิเลสตระกูลโลภะ หมายถึง กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการเบงตนวา หิวกระหายหรือทะยานอยาก หวงแหน ชอบสะสม เห็นแก่ตัว ตลอดจนความยึดมั่น ถือมั่นในตัวตน

⁹ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนา ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, 2548), หน้า 60.

¹⁰ ที.สี. (ไทย) 9/31/12.

¹¹ ที.สี. (ไทย) 9/234/78.

¹² ที.ม. (ไทย) 10/331/260., ที.ม.อ. 332/296.

¹³ ปน มุทกัณฑ์, พุทธศาสตร์ภาค 2, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย), 2535, หน้า 203.

โลภะนั้นมีการเกาะเกี่ยวอารมณ์เป็นลักษณะเหมือนลิงติดตังซึ่งมีลักษณะต่างจากฉันทะคือ เพียงความที่อยากหนวงเหนียว อารมณ์จัดเป็นฉันทะสวนความเกาะเกี่ยวในอารมณ์นั้นจัดเป็นโลภะ กิเลสประเภทนี้เรียกว่า กิเลสตระกูลโลภะ อาจเป็นเพราะโลภะ เป็นกิเลสที่เด่นและมีผลกระทบต้อจิตอย่างรุนแรง สวนกิเลสที่จัดอยู่ในตระกูลนี้ได้แก่ 1.รติ (ความยินดี) 2.อิจฉา (ความปรารถนา) 3.มหิจฉา (ความมักมาก) 4.ปาปจฉา (ความอยากที่ผิด ศีลธรรม) ฯลฯ

2) กิเลสตระกูลโทสะ หมายถึง กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นตนะวา เคืองแค้น โสภอารมณ์ชอบความขอยยับตลอดจนการมองโลกในแง่ร้าย โทสะนั้นมีความดุร้ายเป็นลักษณะ เหมือนงูที่ถูกติ¹⁴ กิเลสประเภทนี้เรียกว่า กิเลสตระกูลโทสะ อาจเป็นเพราะ โทสะเป็นกิเลสที่เด่นและมีผลกระทบต้อ จิตอย่างรุนแรง สวนกิเลสที่จัดอยู่ในตระกูลนี้ได้แก่ 1.อริ (ความไม่ชอบ) 2.ปฏิฆะ (ความขัดใจ) 3.โกธะ (ความโกรธ) 4.พยาบาท (ความอาฆาต) ฯลฯ

3) กิเลสตระกูลโมหะ หมายถึง กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นตนะวา ลุ่มหลง มัวเมา เบาปัญญา คัมภีร์อัฐสุสาลินีแสดงลักษณะของโมหะไว้ว่า โมหะมีความมืดของจิตเป็นลักษณะ หรือมีความไม่รู้เป็นลักษณะ มีความไม่แทงตลอดเป็นรส หรือมีความปกปิด สภาวะของอารมณ์เป็นรส มีความไม่ปฏิบัติชอบเป็นปัจจุภูฐาน หรือมีอันธการคือมีตมนเป็นปัจจุภูฐาน มีการกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันไม่แยบคายเป็นปทัฏฐาน ฟังเห็นว่าเป็น มูลแห่งอกุศลทั้งปวง¹⁵ กิเลสประเภทนี้เรียกว่า กิเลสตระกูลโมหะ อาจเป็นเพราะโมหะเป็นกิเลสที่เด่นและมีผลกระทบต้อจิตอย่างรุนแรง สวนกิเลสที่จัดอยู่ในตระกูลนี้ ได้แก่ 1.สักกายทิฏฐิ (ความเห็นวาเที่ยง) 2.วิจิกิจฉา (ความสงสัย) 3.สีลัพพตปรามาส (ความยึดมั่น ศีลพรต)¹⁶

โมหะเป็นกิเลสตระกูลใหญ่ที่สุด หรืออาจเรียกว่า ตนตระกูลกิเลสก็ได้ เพราะแผอิทธิพลครอบงำกิเลส 2 ตระกูลข้างตน โดยเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวขยายขอบเขตของกิเลสเหล่านั้น กิเลสประเภทนี้มีโทษมาก และทำลายยากเพราะทำให้จิตมีตมน ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ลุ่มหลงในสมมุติบัญญัติ ฯลฯ เมื่อเป็นเช่นนี้ปัญญาที่จะทำลายกิเลสจึงเกิดขึ้นยาก

ระดับของกิเลส

ส่วนการจัดระดับของกิเลส กิเลสทุกประเภทมีระดับขั้นของความเกิดขึ้นหรือมีความเป็นไปลดหลั่นกัน โดยจำแนกออกเป็น 3 ระดับคือ

¹⁴ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาฉบับแปลภาษาไทย*, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 88-87.

¹⁵ อภ.สง.อ. (ไทย) 542/306.

¹⁶ อภ.ทสก. (ไทย) 24/13/14.

1) กิเลสชั้นละเอียด หมายถึง กิเลสที่สะสมอยู่ในภวังคจิตหรือจิตไร้สำนึก¹⁷ หรือกิเลสที่นอนเนื่องแนบแน่นอยู่ในจิตใจจนอาจเกิดความรู้สึกว่าหมดกิเลส แต่หากมีเหตุปัจจัยบางอย่างมากระตุ้น กิเลสระดับนี้จะแสดงตัวทันที เปรียบเหมือนตะกอนนอนนิ่งในน้ำจนน้ำใสสะอาด แต่เมื่อใด น้ำนั้นถูกรบกวน เมื่อนั้น ตะกอนจะฟุ้งขึ้นตามแรงกระทบที่น้ำทันที กิเลสชั้นนี้เรียกว่า อนุสัยกิเลส¹⁸ ชาวพุทธทั่วไปเข้าใจกันว่า อนุสัยนี้หมายถึง กิเลสอย่างละเอียดเพียงเท่านั้นแต่ความจริง คำนี้มี ความหมาย ในदानดีและโมดีตั้งพระพิศพจนว สัตว์เหล่าใดมีอาสวะชั่ว มีอนุสัยชั่ว มีจริตชั่ว มีอชฌาสัยชั่ว มีธูลีคือกิเลสมาก มีอินทรีย์อ่อน สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มีอาการชั่ว สัตว์เหล่านั้นใด มีอาสวะดีมีอนุสัยดีมีจริตดีมีอชฌาสัยดีมีธูลีคือกิเลสน้อย มีอินทรีย์แก่กล้า สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มีอาการดี¹⁹

2) กิเลสชั้นกลาง หมายถึง กิเลสที่ทำให้จิตใจไม่สงบ เพราะถูกอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามากระทบ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของอนุสัยกิเลสในจิตไร้สำนึกที่เปลี่ยนเป็นปริยฐานกิเลสในวิถีจิตตามทฤษฎีจิตวิเคราะห์กิเลสระดับนี้จะปรากฏขึ้นในระดับจิตสำนึกและจิตกอนสำนึก²⁰ กิเลสชั้นนี้เรียกว่า ปริยฐานกิเลส²¹ ความจริงธรรมชาติเดิมของจิตมีลักษณะผุดผอง แต่ต้องเคราะห์ามองเพราะกิเลสเป็นเหตุ ตั้งพระพุทพจนว ภิทุกุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นแลเคราะห์ามองเพราะอุปกิเลสที่จรมา²²

3) กิเลสชั้นหยาบ หมายถึง กิเลสที่ไม่สามารถควบคุมจนเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทุจริตทางกายวาจาและใจ หรือเป็นปริยฐานกิเลสที่วิวัฒนาการจนกลายมาเป็นวิติกมกิเลส กิเลสชั้นนี้เรียกว่า วิติกมกิเลส บางคนมองว่า วิติกมกิเลส คือ

- (1) โลภะที่กลายสภาพเป็นอกิธมา (การเพ่งเล็งของเขา)
- (2) ทำให้เกิดการลวงละเมิดความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน(อทินนาทาน)
- (3) ลวงละเมิดความผิดทางเพศ (กาเมสุมิจจาจาร)
- (4) โทสะกลายสภาพ เป็นพยาบาท (ความอาฆาต)
- (5) ทำให้เกิดการกระทำร้ายร่างกาย (ปาณาติบาต)
- (6) โมหะกลาย สภาพเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด)

¹⁷ จำลอง ดิษยวณิข, *จิตวิทยาของความดับทุกข์*, (เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2544), หน้า 55.

¹⁸ ที.ป.ว. (ไทย) 11/337/257.

¹⁹ อภ.วิ. (ไทย) 35/844/499.

²⁰ จำลอง ดิษยวณิข, *จิตวิทยาของความดับทุกข์*, หน้า 56.

²¹ ที.ป.ว. (ไทย) 11/414/296.

²² อ.ป.ญจก. (ไทย) 20/50/9.

ทำให้เกิดการกระทำความผิดในทุกกรณี²³ อีกนัยหนึ่ง เป็นกิเลสที่ปรากฏออกมาทางกายวาจาจนทำให้ตนเองและสังคมเดือดร้อน

ความจริงกิเลส 3 ระดับนั้นคือวิวัฒนาการของกิเลสตามลำดับขั้น กล่าวคือ กิเลสขั้นที่ 1 ขยายตัวเป็นกิเลสขั้นที่ 2 และกิเลสขั้นที่ 2 ขยายตัวเป็นกิเลสขั้นที่ 3 ตามระดับความรุนแรงที่ต่างกัน หมายความว่า กิเลสชั้นละเอียดคือราคานุสัยยกฐานะขึ้นเป็นกิเลสชั้นกลางคือ โสกะ ปฏิฆานุสัยยกฐานะขึ้นเป็นกิเลสชั้นกลางคือ โสกะ อวิชชานุสัยยกฐานะขึ้นเป็นกิเลสชั้นกลางคือ โมหะ กิเลสชั้นกลางยกฐานะขึ้นเป็นกิเลสชั้นหยาบคือทวาร 3 ประการ

เหตุเกิดของกิเลส

เหตุเกิดของกิเลสที่ทำให้ทราบวา อะไรเป็นบ่อเกิดของกิเลส และกิเลสสามารถเกิดขึ้นได้ตามเหตุและปัจจัยเช่น องค์ประกอบที่เป็นเหตุเกิดของกิเลสแสดงความเป็นเหตุ และผลของสิ่งทั้งปวงที่ว่า สิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่และดับไป ล้วนอิงอาศัยกันและ กันในลักษณะสัมพันธ์ต่อกันเป็นรูปกระแสหรือกระบวนการ หากมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นปฐมเหตุ หรือเป็นจุดเริ่มต้นของสิ่งทั้งปวงไม กิเลสแมจะได้อธิบาย เป็นเหตุแห่งความทุกข์²⁴ แต่ก็หาได้เป็นปฐมเหตุแห่งความทุกข์ไม่ เพราะกิเลสยังเป็ผลของสิ่งอื่นอีกหรือยังอิงอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

สุกนิมิต คือความกำหนดหมายวาทาม เมื่อบุคคลทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายถึง สุกนิมิต ราคะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ฯลฯ ปฏิฆนิมิต คือความกำหนดหมายวาทะทบทกระทั่ง เมื่อบุคคลทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ถึงปฏิฆนิมิต โสกะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ฯลฯ อโยนิโสมนสิการ เมื่อบุคคลทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นที่ เกิด แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น²⁵

ขอความนี้ชี้ชัดว่าการกำหนดหมายวาทามที่ขาดการพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุให้ราคะเกิดและเจริญยิ่งขึ้น การกำหนดหมาย วาทะทบทกระทั่งที่ขาดการพิจารณาโดยแยบคายเป็นเหตุให้โสกะเกิดและเจริญยิ่งขึ้น สอนการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายเป็นเหตุให้ โมหะเกิดและเจริญยิ่งขึ้นอย่างไรก็ตาม หลักปฏิจจสมุปบาทแสดงกระบวนการเกิดดับของทุกข์อย่าง

²³ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *รวมปาฐกถาธรรมชุดพระพุทธศาสนาในยุค โลกวิวัฒน์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2541), หน้า 88-89.

²⁴ อภ.วิ. (ไทย) 35/184/126.

²⁵ อจ.เอกก. (ไทย) 20/508/226.

เป็นระบบครบวงจรโดยมีจุดเริ่มต้น คืออวิชชา (ความไม่รู้) แม้อวิชชาจะได้ชื่อว่าเป่นประธาน²⁶ หรือเป็นศูนย์รวมของกิเลสทุกชนิดก็ตาม แต่อวิชชาก็ยังมีเหตุเกิดหรือยังอิงอาศัยเหตุปัจจัยอื่นอีก

พระพุทธเจ้าที่ทรงสอนเรื่องกิเลส

ความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรื่องกิเลส ก็เพื่อความหลุดพ้นกิเลสจะพบว่า การทำงาน ทุกอย่างจะประสบผลสำเร็จได้ จำเป็นต้องมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน การที่บุคคลทำกิจกรรมแบบไม่มีจุดมุ่งหมายปลายทางก็เหมือนกับการลองเรือไปในมหาสมุทรโดยไม่มีเข็มทิศและแผนที่ ไม่รู้จะไปทางไหนดีไม่ว่าจะมองไปทางใดเห็นแต่น้ำทะเลสุดท้ายก็ต้องลองเรือวนเวียนอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทรหมดกำลังสิ้นใจตาย หรือไม่ก็ถูกภัยอื่นๆ เช่น พายุร้ายคุกคาม เปนต้น แต่หากการทำงานมีการวางจุดมุ่งหมายไว้อย่างชัดเจนก็จะประสบผลสำเร็จได้โดยง่ายเหมือนกับการลองเรือที่มีเข็มทิศและ แผนที่ที่จะทำให้รู้อาณาเขตที่กำลังจะไป ถึงแม้จะเป็นการเดินทางไกลก็จะถึงจุดหมายได้ เมื่อกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติกัมมัฏฐานเพื่อละกิเลสต่าง ๆ อาจสรุปได้ดังนี้

1) เพื่อให้จิตใจสงบจากกิเลส กรรณฐานเป็นหลักปฏิบัติมีไว้เพื่อให้จิตใจสงบจากกิเลส ทำจิตที่เศร้าหมอง ให้มีความบริสุทธิ์ผ่องใสขึ้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผอง แต่วาจิตนั้นแล เศราหมองแลวดวยอุปกิเลสที่จรมา ปุณฺณภูมิโตสดับ ย่อมจะไม่ทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้นเราจึงกล่าววา ปุณฺณภูมิโตสดับ ย่อมไม่มีการอบรมจิต ภิกษุทั้งหลายจิตนี้ผุดผอง และจิตนั้นแล พนวิเศษแลวดจากอุปกิเลสที่จรมา พระอริยสาวกผู้โตสดับแลวด ย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าววา พระอริยสาวกผู้โตสดับ ย่อมมีการอบรมจิต²⁷

จิตที่ได้รับการฝกอบรมดีแลวด ย่อมนำประโยชน์ให้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติทั้งในการดำรงชีวิตประจำวัน และในการทำกิจต่าง ๆ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลายเราขอไม่แล้เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ฝกแลวด คุมครองแลวด รักษาแลวด สังวรแลวด ย่อมเป่นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ฝกแลวด คุมครองแลวด รักษาแลวด สังวรแลวด ย่อมเป่นไปเพื่อประโยชน์ อย่างใหญ่²⁸

²⁶ บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: พรบุญการพิมพ์, 2538), หน้า 20.

²⁷ ม.ม. (ไทย) 12/52-53/106.

²⁸ อ.ง. เอกก. (ไทย) 20/ 41/ 89.

2) เพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ พระกรรมฐานเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ทำให้รู้เห็นและเข้าใจตามความเป็นจริงในทุกขตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้เห็นและเข้าใจว่าชีวิตของมนุษย์ผู้ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดนั้นเป็นทุกข์ การปฏิบัติพระกรรมฐานเพื่อความหลุดพ้นกิเลส การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นก็โดยการบำเพ็ญสมถกรรมฐาน หรือสมถภาวนา ก็เพื่อทำจิตใจให้สงบก่อน และนำไปสู่การบำเพ็ญแบบวิปัสสนากรรมฐาน หรือ วิปัสสนาภาวนา ก็เพื่อให้เกิดปัญญา เพื่อกำจัดอวิชชา อันเป็นต้นตอของกิเลสทั้งปวงลงได้ในที่สุดดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันสวณแห่งวิชา (ภาวนา) มี 2 คือ สมถะ และวิปัสสนา (คือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา)²⁹

การบำเพ็ญสมถกรรมฐาน เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนาซึ่งกล่าวได้ว่า ผู้ใดยังไม่เข้าใจหรือ ยังไม่ปฏิบัติกรรมฐานผู้นั้นชื่อว่ายังไม่รู้จักพระพุทธศาสนา กรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้ง (ฐาน) แห่ง การงาน (กรรม) แต่หมายถึงการงานทางใจ และเป็นงานที่มีคุณค่าสูงมาก ฉะนั้น กรรมฐานจึงเป็นงานที่ประเสริฐของใจ เป็นงานที่ทำให้จิตมีค่าสูงขึ้น เพราะใจที่ไม่มีกรรมฐานเป็นใจที่ไม่ฝกฝน มักจะวุ่นวาย ฟุ้งซ่าน ไรสมรรถภาพและอ่อนแอ ซึ่งก่อให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนและสังคมโศกเศร้า เหมือนกับคนที่ว่างงาน ไม่มีงานทำ ยอมไม่ก้าวหน้าไปได้ เพราะปล่อยให้เวลาผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ แต่ใจที่มีกรรมฐานเป็นใจมีค่าสูง ฉะนั้น การบำเพ็ญกรรมฐานก็คือ การทำความดีขั้นพิเศษให้แกใจตนเองนั่นเอง งานที่ทำให้ใจประเสริฐเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นในวิภูฏสังสาร³⁰

การพัฒนาจิตเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา และอุปาทาน สามารถกระทำได้ 2 อย่างที่เป็น ปัจจัยเกื้อหนุนกันให้สูงขึ้นถึงมรรคผลนิพพานประกอบด้วยสมถกรรมฐาน หรือ สมถภาวนา กับ วิปัสสนากรรมฐาน หรือ วิปัสสนาภาวนา ครั้นพุทธกาลเทวดาเกิดความสงสัยว่า หมูลัทธิอยู่ทั้งภายใน ยุ้งทั้งภายนอกถูกความยุ่งพาใหญ่หนึ่งใครพึงแก้ความยุ่งนี้ ³¹ เทวดาได้ทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสตอบในฐาสุตรวา

²⁹ อัง. เอกก. (ไทย) 20/275/77.

³⁰ พระธรรมวิสุทธิกวี, *หลักไตรสิกขา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549), หน้า 42.

³¹ ส.ส. (ไทย) (ไทย) 15/23/26.

นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแลว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร นั้นพึงแก่ความยงนี้ได³²

ดังนั้นผู้ที่แก่ความยงเหล่านี้เสียได้ คือ ผู้ที่มีปัญญา มีความเพียร มีความเข้าใจถูกต้อง สามารถเจริญสมาธิ ที่เรียกว่าสมถกรรมฐาน ถือเป้นเครื่องมือสำคัญในการปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา และราคะเป็นต้น

สรุป

กิเลส หมายถึง สิ่งที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง มี 3 ตระกูลคือ 1.กิเลสตระกูลโลภะคือ กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการหิวกระหายหรือทะยานอยาก หวงแหวน ชอบสะสม เห็นแก่ตัวเป็นต้น ได้แก่ 1) รติ (ความยินดี) 2) อิจฉา (ความปรารถนา) 3) มหิจฉา (ความมักมาก) 4) ปาปจฉา (ความอยากที่ผิดศีลธรรม) 2. กิเลสตระกูลโทสะ คือ กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการเคืองแค้น โสมสอารมณ์ชอบความขมขยยับตลอดจนการมองโลกในแง่ร้ายได้แก่ 1) อรติ (ความไม่ชอบ) 2) ปฏิฆะ (ความขัดใจ) 3) โภคะ (ความโกรธ) 4) พยาบาท (ความอาฆาต) 3.กิเลสตระกูลโมหะ คือ กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการลุ่มหลง มัวเมา เบาปัญญา ได้แก่ 1) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นวาทะที่ยง) 2) วิจิกิจฉา (ความสงสัย) 3) สิลัพพตปรามาส (ความยึดมั่น ศีลพรต) โมหะเป้นกิเลสตระกูลใหญ่ที่สุด เพราะแผอิทธิพลครอบงำกิเลส 2 ตระกูลข้างตน โดยเป้นจุดเริ่มต้นและเป้นตัวขยายขอบเขตของกิเลสเหล่านั้น กิเลสประเภทนี้มีโทษมาก

ส่วนการกิเลสทุกประเภทมีระดับชั้นของความเกิดขึ้นหรือ มีความเป้นไปลดหลั่นกัน โดยจำแนกออกเป้น 3 ระดับคือ 1. กิเลสชั้นละเอียด หมายถึง กิเลสที่สะสมอยู่ในภวังคจิตหรือจิตไร้สำนึก 2. กิเลสชั้นกลาง หมายถึง กิเลสที่ทำให้จิตใจโสมบ เพราะถูกอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเขามากกระทบ 3. กิเลสชั้นหยาบ หมายถึง กิเลสที่ไม่สามารถควบคุมจนเป้นเหตุให้เกิดการกระทำทุจริตทางกายวาจาและใจ หรือเป้นปรัญฐานกิเลสที่วิวัฒนาการจนกลายมาเป้นวิตีกกม กิเลส เหตุเกิดของกิเลสที่ทำให้ทราบวา กิเลสสามารถเกิดขึ้นได้ตามเหตุและปัจจัย และความมุงหมายของพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรื่องกิเลส สามารถสรุปได้ว่า 1. เพื่อทำให้จิตสงบจากกิเลส 2. เพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ฉะนั้น การพัฒนาจิตเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา และอุปาทาน ก็ด้วยการปฏิบัติวิปสนากรรมฐานที่เป้นเครื่องมือสำคัญในการปฏิบัติเพื่อหลุด พ้นจากกิเลสเป็นต้นได้

³² ส.ส. (ไทย) 15/23/27

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการแผนกตำรา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภา**

วินีฎีกาฉบับแปลภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

จำลอง ดิษยวณิช. **จิตวิทยาของความดับทุกข์**. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2544.

จำลอง สารพัดนึก. **พจนานุกรม บาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: เรื่องปัญญา, 2548.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจจนุสุมปาท**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: พรบุญการพิมพ์, 2538.

ปน มุกข์กันต. **พุทธศาสตร์ภาค 2**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนาพุทธศาสนษุต คำวัด**. กรุงเทพมหานคร : วัดราชโอรสาราม, 2548.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระธรรมวิสุทธิกวี. **หลักไตรสิกขา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.

พระราชวรมนูณี (ประยูร ธรรมจิตโต). **รวมปาฐกถาธรรมชุดพระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2541.

พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: เรื่องปัญญา, 2540.

พุทธทาสภิกขุ. **แกนพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2540.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. 2500. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2542.